

MŰHELY

Bárdi Nándor

Kiegészítés a vitaindítóhoz

A *Magyar Kisebbségben* folyó vitákban eddig nem vettem részt. Magyarországiaként nem érzem magam hitelesnek erdélyi magyar közügyekben. Egy másik társadalomban élek, más rutinokkal, habitussal, felelőségekkel, még ha tudományos kutatóként döntően e régió életvilágaihoz is kapcsolódom.

Ellenkezésem másik oka, hogy ezeket a vitákat változó színvonalú leltárként olvastam arról, hogy az erdélyi magyar elit miként látja saját társadalmát, közügyeit. A legutóbbi Székelyföld fejlesztési összeállításból például azon túl, hogy „fejlesztetni kell”, azt tudhattuk meg, hogy nagyon nagy baj van, hisz a szerzők konferenciákra való – egyébként sem új – gondolatokkal jelentek meg, nem pedig konkrét döntéselőkészítő (policy) anyagokkal.

Harmadrészt attól is tartok, hogy magam is részese leszek a tartalom nélküli formák világa építésének, a hamis önértékelés termelésének. A jelent is a múlton keresztül látó tanár vagyok. A *Magyar Kisebbség* új folyama nem pótolja a két világháború közti hasonló lapot: nem kétheti rendszerséggel, hanem almanachszerűen jelenik meg; nincs mögötte biztos fenntartói háttér, mint a két világháború közti 4–6000 (sic!) előfizető és a budapesti Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja (a határon túli állami anyagi támogatások társadalmi felügyeleti szerve); nincs mögötte olyan szakmai műhely mint a Jancsó Benedek, Mester Miklós, Asztalos Miklós, Barabás Endre meghatározta Népies Irodalmi Társaság és az Államtudományi Intézet, valamint az OMP szakértői. Az is egyszemélyes vállalkozás volt (Jakabffy Eleméré), de a korabeli erdélyi magyar közéletben integratív szerepet tudott betölteni, míg a mai közegben erre már a két tényleges szerkesztő munkája – Györgyjakab Izabella, Székely István – nem elegendő. Nem régi intézményeket kérek vissza, csak összehasonlítok, de a hagyományhoz való viszonyról szóló viták el sem kezdődtek az erdélyi közéletben. Sokan beszélnek erre hivatkozva, de mélyebben nem néztek vele szembe. Ezt a munkát hozzám hasonló idegenek végzik, különösebb recepció nélkül.

Kérdés az, hogy ebben a közegben mire is van szükség a közjó¹ szakmai megtalálása érdekében? Salat Levente és Markó Béla vitaindító kísérletei² megszólíttatások egy atomizált és csoportjaiba zárt, saját legitimitásukat kereső közegnek. Problémákat akarnak tematizálni, de alig van érdemi visszajelzés. Vannak-e szellemi, stratégiai csoportok az erdélyi eliten belül? Létezik-e olyan bizalom, amely termékeny vitákat és együttműködési kész-

séget hozhat? A nyolcvanas években atomizálódott és a kivándorlás miatt megritkult társadalomkutatói kör másfél évtized után, egy nemzedékváltással talán képes lesz társadalmi problémákat önállóan és szakszerűen tematizálni az erdélyi magyar nyilvánosságban. Mozaikszerűen látszanak a társadalomtudományokban csoportok, amelyek azonban forrás és felkészültségbeli hiányok miatt saját maguk fenntartásával és megerősítésével vannak elfoglalva. Ebből adódik, hogy mindenki inkább integrálni, mint integrálódni akar. Az erdélyi magyar közgondolkodásban épp úgy bizalmi válság van, mint Magyarországon vagy a romániai közéletben. Salat Leventében „a ballada transylvanica” (az erdélyi – kolozsvári – pletyka) nemcsak a közjő elemzőjét látja, hanem a Soros Alapítvány volt kolozsvári vezetőjét, a román értelmiség felé – már-már megszállott módon – együttműködési programok előkészítőjét. Tehát nem pusztán szakértőről, hanem a közállapotokat befolyásoló személyiségről van szó. Markó Bélára pedig visszahull az a tudott, de ki nem mondott helyzet, hogy egy olyan bukaresti politikai világban kell pártpolitikusként eredményeket elérnie, amelynek más a szabályrendszere és politikai kultúrája, mint amilyen mintákat – úgymond – egy „magyar politikustól” elvárnak. Ha számba veszem a Borbély Lászlóra és Verestóy Attilára vonatkozó internetes körlevelezésekben, vitafórumokon elhangzottakat, a kritikák nagy része olyan – a politikai módszerekkel és az egész térségben jelenlevő üzletember-politikus szerepekkel szembeni – morális megfontolás, amelyek a bukaresti politikai közegben nem relevánsak. Az RMDSZ-politikusok onnan nézve megbízható alku partnerek, akik ráadásul nem veszélyeztetik a párton (PDS) belüli egyensúlyokat. Ha persze a „romániaiságot” nem vesszük számításba, mindezt lehet egy politikai ideáltípus pozíciójából bírálni. (Vajon a Királyhágómeléleti Református Püspökséggel vagy a székelyudvarhelyi polgármesterrel kapcsolatos pénzügyi és támogatáspolitikai vádaskodásoknak nem hasonlóképp a romániai valós gazdasági-ügyintézési-habituális viszonyok adnak alapot?) Azt gondolom, hogy a Vajdaságban, Erdélyben, Kárpátalján tapasztalható politikusok iránti bizalomvesztés egyrészt az adott (ország)társadalmak általános közhangulatából adódik, másrészt abból, hogy a kisebbségi nyilvánosságban ezt a kettős habituális világot sehol sem tudatosították. Vagy azért, mert észre sem veszik, hisz annyira benne vannak, vagy azért, mert akkor szembe kellene nézni külön-külön a kisebbségi politikusok és a kisebbségi társadalmak politikai eszmevilágával (a nemzetről és a magyarságról alkotott elképzelések sokféleségével).³ Alapprobléma a pártpolitika és a kisebbségi társadalom hosszú távú folyamatainak összeegyeztethetlensége. Salat a kisebbségi társadalom önszerveződésének folyamatai felől küzd ezzel a problémával, Markó pedig a pártpolitikai szerkezetek között őrlődve keresi a megoldást.⁴

A közjóról folytatott közbeszéd olyan nyelvet és konkrét stratégiai határpontokat teremthet meg, amely átlépése után nyilvános magyarázatot követel a közszereplőtől. Ha ezzel nem tud elszámolni a modernitás nyelvén (tárgyilagosan, szakszerűen, reflektáltan), mindez nyilvánosan számonkérhető. Ezért tartom fontosnak a mostani megszólalást mint egy nyelvhasználatbeli kísérletet. Másrészt, eddig is azért vettem részt a Magyar Kisebbség Archivum rovatának összeállításában, mert nincs más erdélyi, kisebbségtörténeti iratkozó orgánus. S amikor lecsitulnak a folyóirat-példányokért való kilincselések, mindig sikerült az érdeklődő körök számára – a senki által nem terjesztett kiadványból – példányokat biztosítani. Elfogadtam egy helyzetet. (Csakhogy ez nem nyilvánosság, hanem értelmiségi kapcsolatok és pozíciók függvénye.)

Harmadrészt: az szól a vitában való részvétel mellett, hogy a szakértői szint felől álságnak vélem a nemzetstratégiai-hiány miatti aggodást. Én sajnos nem tudom, hogy ennek, hogy is kellene kinéznie. Azt gondolom, hogy Magyarországnak integrációs, szomszédsági, regionális, magyarságpolitikai stratégiákra van szüksége. Ezen utóbbin belül igen jól állunk 1918 óta nemzeti autonómia-tervekkel (mint technikákkal). A belső önszerveződésre is ismerünk jó technikákat (pl. a révkomáromi önkormányzati modell, 1994). A magyar-magyar viszonyban és a kisebbségvédelem társadalomépítő vonatkozásában kulcskérdésnek a támogatáspolitikai rendszert tartom. Itt is léteznek technikák és többé-kevésbé átgondolt programok. Valójában a politikai elszánás és a végrehajtó hatékony szervezetek hiányoznak. Visszatérve a Székelyföld-fejlesztéshez: ha az eddig felhalmozott több ezer oldalnyi anyag tizedét komolyan feldolgozták volna, nem itt tartanánk. Vagy, ha a Sapientia-EMTE programban az oktatáskutató véleményeket, a szakkiválasztást szabályozó folyamatokat, az oktatókra vonatkozó elvárásokat is figyelembe vennék stb., a jelenleginél teljesítményelvűbb szerkezet jött volna létre. (Itt újból a közszellem és nem pusztán az egyéni gyarlóság a probléma.)

A vitaindítóval kapcsolatban magam szeretnék felvetni két „bizalmi” problémát, mintegy korlátaim megvallásaként.

Hol ér véget a szakértői munka, és hol kezdődik az (ön)megvalósító érdekérvényesítés? Én könnyű helyzetben vagyok, mert „távoli dolgok” elemzése a feladatomban. De azok az – általam nagyra becsült – erdélyi társadalomkutatók, akik az utóbbi évtizedben társadalomépítő programokat vezettek, nem sikertörténetként élték meg munkájukat: Salat Leventének a Soros Alapítványnál betöltött szerepére, Biró A. Zoltánnak a régiófejlesztő diskurzusváltására, Tánzos Vilmosnak az EMTE és a Kutatói Programok Intézetének megteremtésére gondolok. Tehát az a véleményem, hogy az elemző szintnél, a tanulni és tanítani gondolkodásmód elfogadtatásánál

meg kell állni. Azt a kutatói magatartást azonban, amely „csak az elméletileg tudományos paradigmákba illeszthető” kérdésekkel és a napi problémáktól elzárkózva dolgozik, majd a történesek követően elegánsan felsorolja az okokat, nem tudom elfogadni. Ugyanakkor a szakértő abban különbözik a tanácsadótól, hogy az egész szerkezetéről véleményét formálhatja, és nem csak a jobbitásra adhat tanácsokat.

A másik szerepprobléma a *magyarországi kompetencia* kérdése. A vitaindítót azért is mertem elvállalni, mert úgy vélem, hogy a magyarországi adófizetők pénzének felhasználása a Magyar Köztársaság költségvetésének végrehajtásához kapcsolódik. Erről pedig magyarországi adófizetőként (is) véleményt mondhatok. A magyarországiak hozzá nem értéséről épp annyi történetet be lehet gyűjteni, mint a határon túliak visszaéléseiről. A magyar-magyar viszony legkényesebb pontjáról van szó. A magyarországi apparátus (legyen az akár határon túlról is származó) számára a magyarországi szabályozás a mértékadó. A „támogatott világ” számára ez egy merev és bürokratikus rendszer. A támogatók és a támogatottak különböző módon dolgozzák fel az ebből adódó konfliktusokat. Kusza helyzetek sokasága telepszik az ügyekre. Ezeknek a helyzeteknek a tisztázása egyéni belátás kérdése. Egy sértett viszonyrendszerrel van szó. Két példa: 2000/2001-ben több tervezet készült egy kolozsvári magyar központi könyvtár létrehozására. A vállalkozás nagysága miatt (pl. 300 fős olvasóterem, 500 ezres tároló tér stb.) nem a meglévő könyvtárakat kívánták bővíteni, hanem ezt egy erre a célra vásárolt épületben szerették volna megoldani. Az egyik kolozsvári alapítványi könyvtár vezetője azonban szerette volna saját könyvtárát bővíteni, és egy értekezlet során kifakadt a magyarországi szakértők ellen, akik nincsenek azzal tisztában, hogy az ő könyvtárában mindez megoldható. Ekkor felálltam, és elmondtam, hogy én vagyok az a magyarországi szakértő, aki többször járt ott, és összeszámoltam a székeket. Ténykérdésről volt szó. Ekkor a velem jó személyes viszonyban levő érdekérvényesítő a lehetőségekről beszélt; ezeket a székszámokat is hozzáadta az EME titkára, de így is messze volt a kívánalmaktól, a reális megvalósíthatóságtól. Ezt követően mindez nem úgy került le a napirendről, mint nem megvalósítható elképzelés, hanem Jakó Zsigmond mondását idézve: „aki fizet, az pittyegtet”. (Nem is valósult meg ez az akkor Magyarországról is szorgalmazott projekt, hisz a kolozsvári magán- és ellenérdekek hálójában nem alakult ki közmegegyezés egyetlen lehetséges ingatlanról sem.) Ezt követően, miközben az illetővel való jóvialis viszonyom nem változott – érdekérvényesítését teljesen logikus forrásszerzésnek tartom –, úton-útfélen nekem kell mint „magyarországi bunkónak” magyarázkodni, hogy miért akadályoztam meg az „Erdélyi Nemzeti Könyvtár” felépítését. Egy másik típusú példa annak a – mindenhol helyét kereső – földrajztanár-kutatónak az esete, aki bármiféle magyarországi szakmai kritikára „a szegény erdélyi”

lyiek/székelyek elnyomatása, lenézése”, a „magyarországiak irigysége” érvrendszerekkel támad. S az ezt követő szakma-piaci szelekció utáni magyarországi tudomásul sem vétel csak ezt az érvrendszert erősíti tovább. Ezeket a jelenségeket, amelyek hiszterizálják a magyar–magyar viszonyokat, csak nyílt és egyenes beszéddel lehet kezelni. Ebben a dologban az én személyes felelősségem elsősorban nem Erdélyben van, hanem a magyarországi döntéshozókészítések kritikája terén.

Vitaindító tanulmányban ennek szeretnék eleget tenni.

Jegyzetek

¹ Kérem, nézzen magába csendesen az Olvasó: mikor hallotta utoljára ezt a szót budapesti vagy erdélyi közszereplőktől nemzetpolitikai beszédekben?

² Salat Levente: Javaslat a romániai magyar kisebbségi társadalom intézményes keretének megreformálására. *Magyar Kisebbség*, 2002. 1. sz. 218–226. Uő.: Autonómiák évadja Erdélyben. *Krónika*, 2004. január 10–11. 12–13. Markó Béla: Egy magyar–magyar egyetértés esélyeiről. *Krónika*, 2004. január 17–18. 12–13.

³ Történetileg ma úgy tűnik, hogy a napirenden tartott morális megfontolásoknál fontosabb különbség a hagyományos magyar nemzetépítés és a mai határon túli kisebbségi elitek stratégiái között a társadalomépítéshez és modernizációhoz való viszony. Az előbbiben 1848 óta mindig kulcskérdés volt a társadalomépítés. A ma határon túli politikai elitek jórészt pártpolitikuskok, akik két területen a kilencvenes évek végétől jelentkező kihívással nemigen tudtak mit kezdeni: a társadalomépítő programok beindításával és menedzselésével, valamint a személyi konszenzusok helyett egyre erősebben jelentkező demokratikus akaratképző intézményesség kialakításával. Minden határon túli politikai szervezetben belül megfigyelhető, hogy a döntési szerkezetek beszűkültek, és ezek már nem képesek stabilizálni a sokféle érdekérvényesítő szándékot.

⁴ Az utóbbi esetében a bizalmi kérdés úgy merül föl, hogy vajon a pártelnök képes-e még a hosszú távú, nem pusztán pártpolitikai, hanem identitás- és kisebbségpolitikai problémákra is valós válaszokat adni? Számomra a mostani tematizációs kampány azt mutatja, hogy igen, ki akar ebből a körből lépni, és keresi a megoldásokat. De újból hangsúlyoznom kell, hogy az elemző pusztán mondatok sorsáról dönt, míg az elemzett személyi szituációk forrásokról, állásokról, programokról szólnak.